

Межі експертних спеціальностей: розв'язання проблеми правової невизначеності й оптимізація застосування реєстрів

Вікторія Алексійчук

кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця завідувача відділення з науково-методичної роботи та післядипломної освіти Київського відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України, м. Київ, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7579-3322>,
e-mail: alexeychukviktoriya@gmail.com

Розглянуто проблеми визначення меж експертних спеціальностей у законодавстві та практичній діяльності. Надано рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання галузі судової експертизи та оптимізації застосування реєстрів.

Ключові слова: *судова експертиза; експертна спеціальність; судовий експерт; реєстр судових експертів; реєстр експертних методик.*

Boundaries of Expert Specialties: Addressing Legal Uncertainty and Optimizing Register Usage

Viktoriia Aliksieichuk

The paper delves into the issues of defining the boundaries of expert specialties in legislation and practice. Recommendations for enhancing legal regulation in the field of forensic examination and optimizing the use of registers are provided.

Keywords: *forensic examination; expert specialty; forensic expert; register of forensic experts; register of expert methodologies.*

Висновок судового експерта є вагомим джерелом доказів, від змісту якого суттєво залежить обґрунтованість обвинувального акту, подальший судовий вердикт у справі і, відповідно, доля обвинуваченого, захист прав сторін судового спору. Результати діяльності судового експерта в міру специфіки виду судової експертизи, методів дослідження, змісту вирішуваних пи-

тань, ступеню обґрунтованості, повноти та ясності викладу відповідей на них у тексті висновку експерта можуть по-різному сприйматися судом і учасниками провадження: визнаватися як переконливі й достовірні або, навпаки, піддаватися сумніву, визнаватися недопустимими. Під час оцінювання висновку експерта враховують обставини щодо як безпосередньо процесу

експертного дослідження (дотримання судовим експертом вимог процесуального та іншого, зокрема, спеціального, законодавства, методик проведення судових експертиз, правильного застосування методів дослідження тощо), так і інші наявні докази у справі (зокрема, ті, які були надані на дослідження експертові, або докази, які не узгоджуються з висновком експерта).

Частина недоліків дослідження (експертних помилок, а інколи й порушень, які мають місце у зв'язку з проведенням судових експертиз) залишається латентними, оскільки їх виявлення потребує високого рівня обізнаності у відповідній сфері спеціальних знань, а такі знання відсутні у слідчого (детектива, судді), інших учасників провадження. Судовий експерт, як інколи свідчить практика, не завжди спроможний самостійно здійснювати моніторинг змін законодавства, своєчасно реагувати на впровадження нових та втрату актуальності застарілих методик. Природа більшості експертних помилок та порушень із боку судових експертів має суб'єктивний характер (поверховість професійних знань, відсутність юридичної освіти, недостатній досвід, однотипність розв'язуваних експертних завдань, відсутність здібностей до науково-дослідницької діяльності, невміння правильно організувати час, корисливі спонукання, надмірне навантаження й утома, зниження мотивації, професійне вигорання тощо), водночас об'єктивні умови

також впливають на вчинення порушень (поміж яких — прогалини, невизначеність і невідповідності у законодавстві, відсутність єдиних загально визнаних методичних підходів у розв'язанні певного виду експертних завдань, проте, що кількість останніх збільшується набагато швидше, аніж розроблення шляхів (методик, засобів) їх розв'язання).

Поміж недоліків у діяльності судового експерта можна виокремлювати більш суттєві (які впливають на кінцеві висновки експерта) та менш (формальні), які не позначаються на остаточних висновках та їх сприйнятті (зокрема, неповнота оформлення деяких реквізитів висновку експерта). Залежно від ступеню небезпеки та характеру дій або бездіяльності судового експерта законодавець визначає види відповідальності судового експерта за вчинені порушення: кримінальну, адміністративну, цивільно-правову й дисциплінарну. Але й види поведінки судового експерта, визначені законом як правопорушення, не охоплюють всіх видів дій, які дійсно мають місце в експертній практиці, зокрема, здатні спотворювати результат дослідження. Своєю чергою, аналіз практики притягнення до відповідальності судових експертів свідчить про різну ефективність указаних видів: від майже повної відсутності випадків настання кримінальної відповідальності до поширення практики застосування заходів дисциплінарної відповідальності, що має дієвий профілактичний вплив і підвищує пильність експертів під

час проведення експертиз і оформлення висновків.

У ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» визначено перелік дисциплінарних проступків судового експерта [1], який не може бути розширений в інших нормативно-правових актах (положеннях, порядках, інструкціях тощо). Закріплення такого переліку на рівні закону є позитивною законодавчою зміною як з позицій юридичної обґрунтованості притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності, так і з урахуванням практичної значущості.

Водночас, як і більшість інших новел законодавства, унормування підстав і порядку притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності не позбавлене деяких проблемних моментів. Поміж таких — ступінь правової визначеності змісту деяких видів дисциплінарних проступків судового експерта.

Так, у юридичній практиці почастишали ситуації, коли в процесі оцінювання висновку судового експерта сторони звертають увагу на вихід експерта за межі його спеціальних знань. Відповідно до ч. 4 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України запитання, які ставлять експертові, та його висновок не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта [2]. Найпоширенішими прикладами порушення меж є вирішення питань правового змісту, а також розв'язання експертом питань, які загалом або частково входять до предмету іншого виду експертизи.

Вихід за межі спеціальних знань більш очевидний у разі, коли галузі спеціальних знань, в одній із яких судовий експерт обізнаний, відокремлені одна від одної. Але є й такі, межі яких є розмитими, які виникли на стику наук, досліджують ті самі види об'єктів. Проблемним у цьому плані є й те, що найменування окремих видів судової експертизи не є тотожним найменуванню галузей знань. Зокрема, фахівець однієї галузі знань може бути експертом у кількох видах судових експертиз (експертних спеціальностей), наприклад, 1) експерт-економіст (за трьома економічними спеціальностями); експерт-товарознавець; експерт з економічних досліджень у сфері інтелектуальної власності; 2) експерт із комп'ютерно-технічної експертизи; експертизи електронних комунікацій; досліджень, пов'язаних із комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних) як виду експертизи у сфері інтелектуальної власності; 3) експерт-почеркознавець; експерт з технічного дослідження документів; експерт-трасолог тощо. Деякі види судових експертиз не передбачають однозначної відповідності певній галузі спеціальних знань (наприклад, фахівець з юридичною освітою може бути судовим експертом із низки криміналістичних експертиз).

Водночас судово-експертна галузь характеризується мінливістю системи видів (підвидів) судових експертиз та експертних спеціальностей. Виклики практики розслідуван-

ня правопорушень, потреби судової практики породжують необхідність формування нових видів судових експертиз (наприклад, гемологічної, ветеринарної, теплотехнічної, історико-археологічної), поділу виду на підвиди, виокремлення додаткових експертних спеціальностей. Деякі експертні спеціальності, навпаки, втрачають свою актуальність (наприклад, у 2021 році виключено з переліку експертних спеціальностей «дослідження голографічних захисних зображень та їх елементів»). Окремі експертизи змінюють своє місце в системі судових експертиз (наприклад, експертна спеціальність «Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу» була переміщена з класу вибухово-технічних експертиз до класу експертиз матеріалів, речовин та виробів). Є види об'єктів, щодо компетенції з дослідження яких тривають дискусії поміж експертів (наприклад, хто має визначати відповідність сорту деревини: товаровознавці чи біологи, або хто має бути залученим до визначення якості цегли: хіміки, ґрунтознавці, експерти-будівельники чи товаровознавці?).

Однією з умов, яка посилює ситуацію невизначеності меж компетенції судового експерта, є розбіжності у формулюванні обмежень у рівнозначних нормативних правових актах: якщо у процесуальних кодексах йдеться про застереження щодо неможливості виходу експерта за межі спеціальних знань, то Закон України «Про судову експертизу» вважає по-

рушенням вирішення експертом питань, що виходять за межі його кваліфікації за відповідною експертною спеціальністю (що по суті значно звужує предмет компетенції судового експерта) [1, 2]. Неоднаковою є система видів судових експертиз та експертних спеціальностей, яка застосовується в експертних установах різних відомств, у той час як в Україні діють єдині Реєстр атестованих судових експертів та Реєстр методик проведення судових експертиз, що так само призводить до ще більшої невизначеності в питанні компетентності судових експертів. Так, зокрема, технічна експертиза документів, відповідно до Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС [3], (далі — *Положення МВС*), містить чотири експертні спеціальності, в той час як, згідно з Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Мін'юсті України та атестацію судових експертів [4] (далі — *Положення Мін'юсту*), — три. Експертна спеціальність із дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу в різних відомствах належить до різних видів експертиз (у МВС — до вибухово-технічних, у Мін'юсті України — до експертизи матеріалів, речовин та виробів). Більшу кількість експертних спеціальностей містить експертиза матеріалів, речовин та виробів у МВС (на сьогодні — 17), тоді як аналогічну експертизу з позиції Мін'юсту обмежено 14 спеціальностями, у найменуванні яких також є відмінності; подібна

ситуація й щодо біологічної експертизи (у МВС — 7 експертних спеціальностей, у Мін'юсті — лише 3); відмінним є й перелік інженерних експертних спеціальностей, видів експертизи у сфері інтелектуальної власності, підвидів мистецтвознавчої, гемологічної, лінгвістичної експертизи. Запитання викликає й наявність в межах одного виду експертизи експертних спеціальностей зі співзвучними найменуваннями: 8.11 «Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин» і 8.14 «Дослідження спеціальних хімічних речовин» (Положення МВС), що певною мірою порушує логіку побудови системи експертних спеціальностей та не сприяє розмежуванню окремих експертних спеціальностей.

Отже, питання меж кваліфікації судового експерта за кожним із видів судових експертиз та експертною спеціальністю (у межах виду експертизи) є на сьогодні невизначеним як на законодавчому рівні, так і в науковій доктрині. Орієнтиром в експертній практиці в цьому питанні є основні завдання та орієнтовні переліки вирішуваних питань за кожним видом експертизи, визначені в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [5]. Проте такі нормативні положення, по-перше, мають рекомендаційний (орієнтовний) характер, по-друге — поширюються на експертів, підпорядкованих Мін'юсту (експерти науково-дослідних установ Мін'юсту та так звані «приватні»

судові експерти). Вочевидь, межі експертних спеціальностей не можуть відрізнятися щодо експертів різної відомчої підпорядкованості.

Проблемним питанням є можливість визначення меж і вичерпного змісту питань, які можуть вирішуватися в межах кожної експертної спеціальності, оскільки зміни у видах об'єктів, які потребують дослідження під час провадження, та експертних завдань відбуваються безперервно, оновлюються технічні засоби, технології, з'являються нові можливості їх дослідження тощо. З урахуванням цього, законодавче визначення меж видів (підвидів) судових експертиз та самої системи видів судових експертиз потребує постійної уваги та актуалізації. Значення не лише актуальної, а й єдиної для всіх судових експертів (різних відомств) системи видів судових експертиз та експертних спеціальностей полягає в тому, що саме така система є орієнтиром і в підготовці судових експертів, і в розробленні й систематизації експертних методик. Вона є основою відповідних державних реєстрів, нею також користуються представники правозастосовної сфери, зокрема, під час залучення судових експертів (призначення експертиз) та оцінювання висновку експерта.

Аналіз практики проведення судових експертиз, зокрема, під час розгляду дисциплінарних проваджень щодо судових експертів дисциплінарною палатою Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті, а також дискусій під час науково-практичних заходів виявляє не-

однозначність оцінювання завдань, які ставляться перед експертами окремих експертних спеціальностей. Так, деякі практики приймають за критерій у визначенні меж експертних спеціальностей орієнтовний перелік питань у Науково-методичних рекомендаціях [5], інші звертають увагу на зміст програм із підготовки судових експертів, які є більш гнучкими до змін, водночас різних у кожному відомстві; більш допитливі експерти та правники апелюють до протокольних рішень секцій науково-консультативної та методичної ради з питань судової експертизи, змісту експертних методик та рекомендацій, довідкової літератури, наукових публікацій.

Проте, як і належить науці та науковцям, питання меж предмету деяких видів експертиз та експертних спеціальностей залишаються дискусійними й до сьогодні.

Зважаючи на викладене, урахувавши наявну на законодавчому та практичному рівні неузгодженість питання визначення меж компетенції судового експерта, доцільними є:

- уніфікація відповідних положень ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України (і відповідних норм інших процесуальних кодексів) і ст. 14

Закону України «Про судову експертизу»;

- уточнення формулювання змісту законодавчого обмеження щодо судових експертів, зокрема, надання визначення в законі понять «компетенція судового експерта», «кваліфікація судового експерта», «питання права»;
- обґрунтування підстав поділу експертиз на види (підвиди), узгодження позиції щодо можливого об'єднання підвидів експертиз за галузевим принципом («укрупнення експертиз») та запровадження міжвідомчого нормативного акту з єдиним переліком видів експертиз та експертних спеціальностей;
- усунення дублювання та неузгодженостей у системі реєстрів атестованих судових експертів та методик проведення судових експертиз із метою ефективності їх застосування.

Унормування зазначених питань сприятиме коректності призначення судових експертиз, належному оцінюванню висновку судового експерта, визначеності в судово-експертній діяльності та практиці притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності.

Перелік джерел посилання

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 08.10.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.10.2024).

3. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : затв. наказом МВС України від 21.09.2020 р. № 675 XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text> (дата звернення: 08.10.2024).
4. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 08.10.2024).
5. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.10.2024).